

Eugeniusz Sakowicz

Religie Dalekiego Wschodu na tle pluralizmu religijnego Azji

Nurt SVD 46/wyd. spec., 121-136

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Religie Dalekiego Wschodu na tle pluralizmu religijnego Azji¹

Eugeniusz Sakowicz

Ur. 1958 w Grudziądzu; teolog, religioznawca, encyklopedysta-leksykograf; doktor nauk teologicznych w zakresie teologii fundamentalnej; doktor habilitowany nauk teologicznych w zakresie teologii religii, profesor tytularny nauk teologicznych (nominacja profesorska 2007), profesor zwyczajny w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego (UKSW) w Warszawie, kierownik Katedry Pedagogiki Kultury i Edukacji Międzykulturowej na Wydziale Nauk Pedagogicznych UKSW; konsultor Rady do Spraw Dialogu Religijnego Konferencji Episkopatu Polski, członek Komitetu do Spraw Dialogu z Religiami Niechrześcijańskimi tej Rady; specjalizuje się w zakresie dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego oraz edukacji i wychowania w kulturach i religiach świata, a także w komparatystyce religii; promotor doktoratów i prac magisterskich; autor ponad 300 publikacji oraz ponad 1 600 haseł oraz artykułów encyklopedycznych. Wydał kilkanaście książek m.in.: *Dialog Kościoła z islamem według dokumentów soborowych i posoborowych (1963-1999)* (Warszawa 2000); *Pryncypia dialogu Kościoła katolickiego z religiami Dalekiego Wschodu i Indii w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II oraz dokumentów posoborowych* (Warszawa 2006); *Rozmowy o islamie i dialogu* (Lublin 2007); *Religioznawstwo* (Lublin 2009); *Religie ludów pierwotnych* (Lublin 2009), *Religie niechrześcijańskie w Polsce* (Lublin 2009). Żonaty – żona Helena, ojciec czworga dzieci. Mieszka w Lublinie.

¹ Tekst jest skróconą wersją rozdziału pt. *Kontekst Kościoła katolickiego w Azji* (s. 61-90) z książki: E. Sakowicz, *Pryncypia dialogu Kościoła katolickiego z religiami Dalekiego Wschodu i Indii w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II oraz dokumentów posoborowych*, Warszawa 2006. Artykuł opatrzony został nową bibliografią.

Kontynent azjatycki jest kolebką wielkich religijnych tradycji ludzkości. Współczesny Europejczyk nie zawsze jest świadomy, iż właśnie na tym kontynencie powstawały i kształtowały swoje doktrynalne fundamenty oraz struktury instytucjonalne wielkich religii świata. W Azji „korzenie” swoje mają zarówno religie uniwersalistyczne (wyrastające z pnia Abrahamowego: judaizm, chrześcijaństwo, islam, nadto buddyzm), jak i narodowe (hinduizm, szintoizm). Nie będzie przesadnym stwierdzenie, iż Azja od zawsze była i jest obecnie wielką przestrzenią pluralizmu religijnego.

Azja kolebką wielu religii

W Azji wyróżnić można cztery centra religiotwórcze (religio-genetyczne): zachodnioazjatyckie, wschodnioazjatyckie, wschodnioindyjskie oraz zachodnioindyjskie.

W pierwszym centrum powstały i ukształtowały się trzy wspomniane religie monoteistyczne: judaizm, chrześcijaństwo oraz islam. Każda z nich przypisuje sobie prawo do wyjątkowości i oryginalności na tle wszystkich innych religii świata. Wyznawcy tradycji monoteistycznych są przekonani, że jedynie ich system wierzeń jest w pełni objawiony przez Boga. Żydzi – wyznawcy judaizmu, oraz Arabowie – wyznawcy islamu (stanowią dziś około 30% wszystkich muzułmanów świata) są Semitami. Łączą ich więzi wspólnego etnicznego pochodzenia, więzi braterstwa krwi – są ludźmi tej samej rasy.

Centrum wschodnioazjatyckie sięga od Chin, poprzez Koreę, aż do Japonii. W Chinach – w Państwie Środka – jednej z najstarszych cywilizacji świata, ukształtował się chiński uniwersyzm, którego integralnymi częściami są: konfucjanizm, taoizm oraz tzw. buddyzm chiński. Chrześcijaństwo zaś było dla Chińczyków zawsze religią obcą, „zza muru chińskiego”. Japonia z kolei to kolebka szintoizmu oraz różnych szkół i kierunków buddyzmu.

Kolejne dwa centra religiotwórcze usytuowane są w Indiach. Należą do nich: centrum wschodnioindyjskie, zajmujące dolinę rzeki Indus (dzisiejszy Pakistan), oraz centrum zachodnioindyjskie w dolinie Gangesu. Na subkontynencie indyjskim we wskazanych centrach zrodziły się wedyzm i braminizm (wcześniejsze fazy hinduizmu, dziś nieistniejące, ale określane terminem „hinduizm”, co ma podkreślać ciągłość tradycji religijnych Indii), hinduizm, buddyzm oraz dżinizm. W Indiach powstał też sikhizm, bahaizm oraz islam ahmadija.

W całej Azji wciąż spotkać można enklawy religii ludów pierwotnych, określanych również jako religie tradycyjne, plemienne, a wcześniej (XIX/XX wiek) jako religie prymitywne. Wyznawców religii pierwotnych spotkać można od Japonii, poprzez Syberię w Rosji, aż po Indie.

Wszystkie współczesne religie Azji klasyfikujemy jako uniwersalistyczne, narodowe (etniczne), misyjne oraz niemisyjne. Przynależność określonej religii do danej grupy nie jest „ostra”. Uniwersalistyczny judaizm jest równocześnie religią o silnej tożsamości narodowej. Podobnie uniwersalistyczny islam w swoich najgłębszych strukturach organizacyjnych ujawnia silne cechy religii narodowej (etnicznej), chociaż już u swojego zarania przekroczył granice ludu arabskiego. Centrum zachodnioazjatyckie to kolebka judaizmu, chrześcijaństwa i islamu.

Judaizm

W całej Azji wyznawcy judaizmu stanowią około 0,1% ogółu ludności. Większość Żydów azjatyckich mieszka w Izraelu, położonym w geograficznych granicach Azji. Kulturowo Izrael przynależy do świata Zachodu. Autonomia Palestyńska kulturowo ujawnia cechy Azji. Przynależność religijną do judaizmu deklaruje dziś ponad 82% ogółu ludności Izraela. Według obiegowych opinii ponad 50% Żydów, obywateli Izraela, to ateści. Mimo niewiary – respektują oni tradycję duchową swojego państwa, której gwarancję zachowania daje religia mozaistyczna.

Żydzi zaczęli rozprzestrzeniać się w Azji począwszy od VIII wieku przed Chrystusem w wyniku pierwszej deportacji z Ziemi Obiecanej (po niej w VI wieku przed Chrystusem nastąpiły kolejne deportacje). W tym czasie powstała religia judaizmu, dziś określana przez niektórych badaczy religią biblijnego Izraela. Pomimo ogłoszonego w 538 roku przed Chrystusem przez Cyrusa Wielkiego edyktu, na mocy którego Żydzi mogli powrócić do Palestyny, wielu pozostało w Babilonii. W okresie hellenizmu Żydzi mieszkali w diasporze na wschód od rzeki Eufrat².

W epoce cesarstwa rzymskiego Żydzi zaczęli przemieszczać się po kontynencie azjatyckim. W III i IV wieku po Chrystusie judaizm zakorzenił się w Babilonii, gdzie powstał tzw. Talmud Babiloński. W VII wieku z judaizmu wyłoniła się religia karaimów, określana też mianem religii karaitów. Od VI do XII wieku ważnym centrum azjatyckiego judaizmu był Afganistan. Żydzi dotarli nadto na Kaukaz, do Chin, Arabii, Iraku, Persji i Syrii. Utworzyli też osiedla w Tybecie i Indiach. W następnych wiekach coraz liczniej napływali do Indii żydow-

² W tym czasie w Azji miało ich żyć około 6 milionów.

scy kupcy z Persji i Arabii. Od XVI wieku Żydzi sefardyjscy zaczęli osiedlać się w Syrii i Palestynie. Migracje te wymuszone zostały przez Turków, którzy wówczas opanowali Azję Mniejszą.

W XVII i XVIII wieku do Palestyny zaczęli reemigrować Żydzi aszkenazyjscy z Polski. W XIX wieku przybywali tam Żydzi z Europy: z Rumunii i Bułgarii, a także z europejskiej i azjatyckiej części Rosji. Po wielkiej socjalistycznej rewolucji październikowej 1917 roku liczni Żydzi opuścili Rosję sowiecką, a następnie Związek Radziecki. Osiedlili się w Chinach (głównie w Pekinie, Kantonie, Hongkongu i Szanghaju) oraz w Mandżurii i Mongolii. Gminy żydowskie powstały również w Japonii.

Po utworzeniu państwa Izrael w 1948 roku napłynęła tam liczna rzesza Żydów z całego świata, w tym z Azji. W latach 80-tych XX wieku – i później – do Izraela zaczęli emigrować Żydzi z terytorium byłego Związku Radzieckiego, również z części azjatyckiej tego dawnego imperium. Obecnie blisko 25% ludności żydowskiej Izraela to byli obywatele Związku Radzieckiego³.

Świątym miejscem wyznawców judaizmu oraz miejscem tożsamości narodowej i swoistego kultu tradycji (również w przypadku Żydów-ateistów) jest Jerozolima. Cel pielgrzymek stanowi głównie Ściana Płacz, która jest pozostałością muru okalającego Świątynię Jerozolimską, zburzoną przez Rzymian w 70 roku po Chrystusie. Żydzi pielgrzymują też do symbolicznego grobu króla Dawida na Syjonie (grób ten mieści się w tym samym budynku, co chrześcijański Wieczernik, będący prawną własnością muzułmanów). Miejscem kultu Żydówek staje się grób Racheli w Betlejem na terytorium Autonomii Palestyńskiej.

Chrześcijaństwo

Chrześcijanie stanowią około 2-3% ogółu ludności Azji. Spotkać się też można z mocno przesadzonymi danymi, według których 9% mieszkańców Azji to chrześcijanie. Pierwsze gminy chrześcijańskie powstały w Azji – w Palestynie i na terytoriach Azji Mniejszej w czasach Chrystusa oraz w czasach Apostołów i ich uczniów. W III wieku chrześcijaństwo dotarło do Persji (dzisiejszy Iran) i Armenii. Począwszy od XV wieku w Azji Południowo-Wschodniej chrześcijanie (jako pierwszy – Kościół katolicki, a następnie protestanckie Kościoły i wspólnoty kościelne) zaczęli prowadzić misje. Obecnie wyznawcy Jezusa Chrystusa stanowią większość na Cyprze, w Gruzji, Armenii, a także na Filipinach. Duże społeczności chrześcijańskie występują w Libanie i Syrii.

³ E. Gigilewicz, *Palestyna*, [w:] *Encyklopedia Białych Plam*, Radom 2004, t. 14, s. 36-43 (bibliografia).

W Indiach obecne są wszystkie społeczności religijne Azji, także pluralistyczne chrześcijaństwo, którego historia w tym państwie jest najbardziej reprezentatywna i w pewnym sensie „modelowa” dla całego azjatyckiego kontynentu. Według przekazów tradycji wyznawcy hinduizmu po raz pierwszy zetknęli się z chrześcijaństwem już na początku istnienia religii Jezusa. Pierwszym głosicielem Ewangelii w Indiach miał być św. Tomasz Apostoł. Od jego imienia wyznawców chrystianizmu w Indiach nazwano Tomatystami, czyli Chrześcijanami Świętego Tomasza. Według Pseudo-Doroteusza i św. Hieronima Apostoł Tomasz miał ewangelizować różne ludy, w tym mieszkańców Indii. Tradycja uczy, że do II wieku relikwie św. Tomasza właśnie tam się znajdowały⁴.

Świadectwa historyczne potwierdzają nieprzerwaną obecność chrześcijan w Indiach od VI wieku aż do czasów obecnych. Hindusi uważali Chrześcijan Świętego Tomasza za odrębną kastę. Z tej właśnie racji kontakty hinduistów z chrześcijanami były raczej poprawne. „Kasta” chrześcijan harmonijnie wkomponowywała się w strukturę życia społecznego Indii. W miarę zgodne relacje hinduistów i chrześcijan utrzymywały się aż do XVI wieku, kiedy to na Wybrzeże Malabarskie przybyli Portugalczycy, którzy zaczęli latynizować chrześcijan Indii, zwalczając ponadto hinduizm oraz islam. Nawracali przede wszystkim pariasów (czyli niedotykalnych), którzy bardzo często wiązali konwersję na chrześcijaństwo z poprawą warunków bytu oraz zmianą statusu społecznego. Prozelityzm był przyczyną rozlicznych napięć i konfliktów pomiędzy kolonizatorami a ludnością tubylczą.

Na terenie Indii prowadzone były bardzo intensywne misje katolickie. Jednak metody głoszenia Ewangelii często nie uwzględniały uwarunkowań oraz mentalności mieszkańców subkontynentu. Dzieło chrystianizacji postrzegane było przez Hindusów jako forma „kolonizowania ducha” ludów Indii. Stanowiła według nich narzędzie kolonizatorów, którzy chcieli wpięrow ujarzmić, a następnie zniszczyć świat wierzeń i tradycji religijnych Indii. Znalazło to wyraz w uprzedzeniu Hindusów wobec kolonizatorów i misjonarzy, utrwalonym przez wieki. Agresywna forma chrystianizacji Indii powodowała opór miejscowej ludności. Od XVIII wieku jawiła się ona bardziej jako westernizacja, czyli narzucanie, najczęściej siłą i przebiegłością, wartości kultury Zachodu innym kulturom. Nadto, w przekonaniu społeczności miejscowej podważała odwieczny porządek religijno-społeczno-mityczny Indii.

⁴ Znaczna część relikwii św. Tomasza została w III w. przeniesiona do Edessy, gdzie relikwie te przechowywane były aż do 1258 r., kiedy to przewieziono je na wyspę Chios. Później dotarły one do Oriony.

W tym okresie utrwalił się stereotyp, według którego chrześcijanami w Indiach są ci, którzy spożywają mięso i piją alkohol. W wielu przypadkach sami kolonizatorzy przyczynili się do takiego postrzegania chrześcijan przez Hindusów. Europeizacja Hindusów była w gruncie rzeczy anty-ewangelizacją. Konsekwencje odrzucenia akomodacji odczuwane są w Indiach po dzień dzisiejszy, gdzie nawet w organizacji życia instytucjonalnego Kościoła obecny jest wciąż obcy dla Indii model kultury Zachodu⁵. Do ewangelizacji Indii niewątpliwie znacząco przyczynili się protestanci chrześcijanie, którzy dokonali przekładu Biblii na liczne języki tubylcze.

Konwersję pobratymców na chrześcijaństwo oceniano jako: zdrady plemienia, odrzucenie dziedzictwa pokoleń, zerwanie więzi rodzinnych, klanowych, kastowych, nadto jako pogardę dla odwiecznej dharmy – kosmicznego porządku. I chociaż chrześcijanie rozwinęli w Indiach ośrodki medyczne oraz szkolnictwo, to jednak rozliczne okoliczności życia rzutowały negatywnie na przybyszów, wręcz intruzów z Zachodu. Co więcej, chrześcijanie nie brali zasadniczo udziału w działalności na rzecz wyzwolenia się spod jarzma kolonizatorów brytyjskich, wcześniej – innych narodowości. Fakt ten również utrwalił negatywny stosunek Hindusów do wyznawców Chrystusa.

Dla chrześcijan Azji (zarówno dla Kościoła katolickiego, jak i Kościoła prawosławnego oraz dla innych Kościołów wschodnich: asyryjskiego, syryjskiego i ormiańskiego) największym świętym miejscem jest Jerozolima. Chrześcijanie wszystkich wyznań i konfesji pielgrzymują do licznych miejsc związanych z życiem Jezusa, a także do miejsca Jego śmierci i zmartwychwstania, a mianowicie do Bazyliki Grobu Bożego. Centra pielgrzymkowe chrześcijan znajdują się na całym terytorium państwa Izrael oraz w Autonomii Palestyńskiej, głównie w Betlejem i Nazarecie. W Betlejem chrześcijanie pielgrzymują do Bazyliki Narodzenia Pana Jezusa.

Islam

Islam powstał w VII wieku na Półwyspie Arabskim, w rejonie tzw. Żyznego Półksiężycza. Ekspansja religii nastąpiła za kalifów, pierwszych obieralnych następców Mahometa. W trzeciej dekadzie VII wieku islam rozszerzył się na tereny Półwyspu Arabskiego. W 633 roku muzułmanie opanowali południową Mezopotamię, a następnie, w krótkim czasie, Palestynę, Syrię, północną Mezopotamię, południową

⁵ F. Zapłata, *Akomodacyjny spór*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 253-254.

Persję, Egipt, Trypolitanię. W dalszej kolejności islam dotarł do Armenii, Azerbejdżanu, Tabaristanu (północny Iran), Chorosanu (południowo-wschodni Iran z dzisiejszym północno-zachodnim Afganistanem). W latach 674-678 Arabowie bezskutecznie oblegali Konstantynopol. W Bagdadzie od 750 do 1258 roku panowała dynastia Abbasydów, która „zastąpiła” dynastię Ommajadów. W 751 roku Arabowie pokonali wojska chińskie nad rzeką Talas. W 762 roku powstało ugrupowanie szyitów. Od VIII wieku zaczęły organizować się w Azji samodzielne państwa muzułmańskie. W XI wieku rozpoczął się przez ten kontynent „pochód” Turków Seldżuckich, którzy w 1055 roku wkroczyli do Bagdadu. Rok 1099 to początek wypraw krzyżowych. Do 1187 roku Jerozolima była w posiadaniu krzyżowców, którzy utworzyli tu Królestwo Jerozolimskie. W 1220 roku rozpoczęła się m.in. inwazja mongolska na Bliski Wschód. W 1258 roku Mongołowie zdobyli Bagdad. Po upadku kalifatu bagdadzkiego Turcy Osmańscy przejęli w XIV wieku hegemonię na Bliskim Wschodzie. W 1453 roku zdobyli Konstantynopol, kładąc kres istnieniu cesarstwa bizantyjskiego.

Od 1587 roku wzmocniła się Persja, a następnie niezależny Afganistan. W 1798 roku cesarz Napoleon I Bonaparte zajął Egipt, dając początek wpływom europejskim w krajach islamskich (w Afryce i Azji), stających się stopniowo koloniami francuskimi i brytyjskimi (zwłaszcza w XIX wieku).

Od XVIII wieku zaczęły nasilać się ruchy reformatorskie, głoszące konieczność odnowy islamu. Na Półwyspie Arabskim powstał wahhabizm. Na początku XIX wieku dynastia saudyjska zjednoczyła niemal całą Arabię. W Indiach, pozostających na początku XVIII wieku pod rządami Mogołów, zrodził się ruch fundamentalistyczny. W połowie XIX i na początku XX wieku zaczęły ujawniać się w islamie tendencje oraz ruchy antykolonialne i wyzwolenicze. Rozwijał się ruch panislamski, generowany konfrontacją muzułmanów z władzami kolonialnymi, broniący wartości Orientu przed wartościami świata kultury Zachodu.

W 1924 roku zniesiony został kalifat sułtanów tureckich. Po I i II wojnie światowej zaczęły powstawać niezależne państwa islamskie w Afryce i Azji. Na kontynencie azjatyckim powstały: Jordania (1920), Irak (od 1933 – królestwo, od 1958 – republika). W 1947 roku niepodległość uzyskały Indie, gdzie duża część ludności wyznawała islam. W tym samym roku na subkontynencie indyjskim powstał muzułmański Pakistan.

W 1962 roku powołano do istnienia Ligę Świata Muzułmańskiego, a w 1971 – ogólnoswiatową Organizację Konferencji Muzułmańskiej. W 1979 roku fundamentaliści islamscy zdobyli władzę w Iranie. Obecnie fundamentaliści odgrywają znaczącą rolę w polityce niepodległych państw azjatyckich powstałych po upadku Związku Radzieckiego.

W wyniku ekspansji islamu, zarówno na północy Afryki, jak i w Azji (na Bliskim Wschodzie i w innych regionach tego kontynentu), gwałtownie zmniejszyła się liczba wyznawców chrześcijaństwa, a także zaratusztrianizmu (parsyzmu). Pod naporem islamu na subkontynent indyjski zredukowana została też w pewnym stopniu liczba wyznawców hinduizmu. Obecnie najwięcej muzułmanów zamieszkuje w krajach Azji Zachodniej oraz w Indonezji. Sunnizm dominuje w Afganistanie, Arabii Saudyjskiej, Bangladeszu, Indonezji, Jemenie, Jordanii, Kuwejcie, na Maledywach, w Pakistanie, Turcji i Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Sunnici stanowią od 40 do 70% mieszkańców Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu. Szyici dominują w Iranie, Azerbejdżanie, Bahrajnie i Omanie. W Iraku połowę mieszkańców stanowią szyici, drugą połowę – sunnici. Świętymi miejscami wszystkich muzułmanów świata, w tym muzułmanów Azji, są: Mekka, Medyna oraz Jerozolima. Szyici pielgrzymują natomiast do Karbalii, An-Nadżafu i Meshedu.

Religie Chin i Japonii

Centrum wschodnioazjatyckie to kolebka religii Chin: konfucjanizmu, taoizmu i buddyzmu chińskiego. Systemy wierzeń tych religii (określanych razem jako chiński uniwersyzm) wzajemnie się przenikają, w pewnym sensie tworząc w ten sposób swoisty synkretyzm, który wszakże nie jest jednym systemem wierzeń.

Konfucjanizm i taoizm współlistnieją w Chinach od ok. 500 roku przed Chrystusem; buddyzm zaczął docierać do Chin od I wieku po Chrystusie. Trudno jest podać aktualną liczbę wyznawców religii Chin, ponieważ człowiek w niektórych sferach życia utożsamiać się może z konfucjanizmem (szczególnie w życiu rodzinno-społecznym), w innych zaś deklaruje się jak taoista lub buddysta. Religie te nie wytworzyły organizacji czy instytucji na wzór Kościoła. Sinologowie twierdzą, iż wielu rdzennych Chińczyków to wyznawcy trzech religii jednocześnie, z zaakcentowaniem jednego systemu wierzeń u danej jednostki. Liczni Chińczycy to ateści.

Na przełomie XIX i XX wieku nastąpił w Chinach proces zobojętnienia religijnego. Jego apogeum przypadło na okres komunizmu,

którego celem było zniszczenie religii w ogóle. Destrukcja chińskiej religijności jest dziełem komunistycznego systemu totalitarnego, który od ponad 50 lat stanowi w Państwie Środka jedyną „poprawną” ideologię. Konfucjanizm przez wieki przenikał z Chin do Korei, Japonii i Wietnamu. Buddyzm jest wciąż obecny szczególnie w uprzemysłowionych regionach Chin oraz Tybecie.

W religiogenetycznym centrum wschodnioazjatyckim leży też Japonia. Religią narodową Japończyków jest szintoizm. Jego wyznawcami są prawie wyłącznie mieszkańcy Kraju Kwitnącej Wiśni. Konwersja nie-Japończyka na szintoizm nie jest możliwa. Wiernym tej religii zostaje się przez fakt narodzin z rodziców Japończyków. W 1882 roku szintoizm uzyskał charakter kultu państwowego. Od tego czasu każdy Japończyk – obywatel Japonii – uznawany jest za szintoistę. Nie przeszkadza nawet fakt równoczesnego praktykowania buddyzmu lub chrześcijaństwa. Podwójna, a nawet potrójna przynależność religijna nie jest w Japonii czymś wyjątkowym.

Szintoizm uznawany jest przez niektórych religioznawców za system filozoficzny, a nie religijny i dlatego właśnie Japończycy nie widzą sprzeczności, by szintoista był równocześnie np. katolikiem. W 1944 roku Japonia liczyła 73,8 mln mieszkańców – szintoistów. Po II wojnie światowej szintoizm uznany został przez antyfaszystowskie władze okupacyjne za religię szerzącą nacjonalizm i szowinizm oraz popierającą imperialistyczną politykę Japonii. W 1965 roku liczba szintoistów wynosiła 67,86 mln na około 86 mln ogółu mieszkańców Wysp Japońskich. Wprowadzone w 1882 roku rozporządzenie uznające każdego Japończyka za szintoistę nie jest dziś, jak wcześniej, respektowane. Wśród 67,86 mln szintoistów w 1965 roku szintoizm państwowy wyznawało 55,04 mln osób. Pozostali przynależeli do różnych szintoistycznych odłamów, w tym do najliczniejszych: tenrikyo (2,34 mln wiernych) i izumota-ishakyo (2,26 mln wyznawców). Na początku lat 70-tych XX wieku w Japonii było 200 tys. kapłanów szintoistycznych, którzy obsługiwali 115 tys. świątyń.

Hinduizm

W znajdujących się w Indiach dwóch centrach religiotwórczych: wschodnioindyjskim oraz zachodnioindyjskim powstało kilka głównych religii świata. Hinduizm zaczął rozwijać się na Półwyspie Indyjskim od ok. 500 roku przed Chrystusem. Dwie pierwsze fazy hinduizmu to wedyzm oraz braminizm. Okres wedyjskiego rytuału przypadał na lata od ok. 1500 do 1000 przed Chrystusem. Od ok. 1200 roku przed

Chr. nastąpił rozwój literatury wedyjskiej, która dała światu najstarsze znane zabytki piśmiennictwa człowieka. Święte księgi – Wedy stały się fundamentem doktryny religii subkontynentu indyjskiego. Na lata od 800 przed Chrystusem do 500 po Chrystusie przypadł w Indiach okres medytacji i poznania intuicyjnego – braminizm, w którym świętymi tekstami były *Upaniszady*. Od 500 roku przed Chrystusem do roku 500 po Chrystusie powstały i rozwinęły się w Indiach systemy klasycznej filozofii bramińskiej. Po fazie wedyzmu i braminizmu rozpoczął się w Indiach w V wieku po Chrystusie okres hinduistycznej bhakti, który trwa do czasów obecnych. We wszystkich sprawowanych w hinduizmie kultach odkryto jedną niewzruszoną zasadę – ideę bezinteresownej miłości człowieka do Boga. Ruch bhakti reprezentowany jest od wieków przez dwa odłamy hinduizmu: śiwaizm (centrum religii wyznacza bóg Śiwa) oraz wisznuzm (skoncentrowany na bogu Wisznu).

U schyłku panowania w Indiach Wielkich Mogołów (koniec XVIII wieku) w hinduizmie pojawiły się ruchy reformatorskie, które za cel stawiały również działania polityczne. W II połowie XX wieku doktryna hinduizmu zainspirowała formowanie się nowego kształtu społeczno-politycznego Indii. W XX wieku wybitną rolę w wyzwoleniu się państwa spod jarzma kolonializmu odegrał M.K. Gandhi – „ojciec niepodległych Indii”.

Ekspansja islamu przypadająca na XI-XVIII wiek spowodowała zmiany liczbowe wyznawców hinduizmu. Od końca XVIII wieku stosunek procentowy praktykujących tę religię jest w Indiach stały. Większość ludności to hinduiści; na początku lat 70-tych stanowili oni 95% społeczności państwa. Pozostałe 5% hinduistów mieszkało w ówczesnej Bengalii. Niewielka społeczność hinduistów zamieszkiwała w Pakistanie, a także na Cejlonie (Sri Lanka). Hinduisci na Sri Lance to Tamilowie, którzy do tego państwa przybyli z Indii południowych, oraz ich potomkowie. Hinduistów spotkać można w buddyjskiej Birnie, na wyspie Bali w Indonezji, w Malezji (gdzie wierzenia hinduistyczne przemieszały się z wierzeniami religii pierwotnej archipelagu oraz z elementami tamtejszego buddyzmu). Liczna diaspora hinduistów znajduje się w Republice Południowej Afryki (niewielkie diaspory spotkać można w innych państwach Afryki), a także w Trynidadzie i Tobago. W państwach kultury Zachodu od dziesiątek lat ma miejsce liczna emigracja ekonomiczna hinduistów.

Na początku XXI wieku wyznawcy hinduizmu stanowili ponad 80% ludności Indii oraz 90% mieszkańców Nepalu – państwa, w którym powstał buddyzm. Cechą charakterystyczną religijności hinduistów są pielgrzymki. Do 150 miejsc pielgrzymkowych hinduizmu

w Indiach (święte rzeki, święte miasta, święte gaje i wzniesienia) pielgrzymuje każdego roku od 50 do 70 mln wiernych.

Buddyzm

W tym samym regionie religiogenetycznym, czyli na subkontynencie indyjskim, powstał i rozwijał się, a następnie „wywędrował” z niego buddyzm – pierwsza w historii kultury religia misyjna. Buddyzm, który powstał w VI wieku przed Chrystusem na terenie dzisiejszego Nepalu, bardzo szybko rozszerzył się na obszar całej Azji. Na VII i VIII wiek po Chrystusie przypadł szczyt rozwoju buddyzmu w Indiach, po czym religia ta została zredukowana na korzyść hinduizmu oraz islamu. Buddyzm zakwestionował wybujały rytualizm hinduizmu oraz podważył autorytet braminów jako jedynych wiarygodnych nauczycieli życia duchowego. W buddyzmie pierwotnym nie podjęto refleksji teodycealnej. Problem istnienia czy nieistnienia Boga nie zajmował Buddy; nie można jednak z braku wypowiedzi o Bogu wnioskować, że Budda był ateistą. Buddyzm zachował jednak szereg kategorii doktrynalnych właściwych dla hinduizmu (dharma, reinkarnacja). Poprzez zanegowanie porządku doktrynalno-społecznego buddyzm uznany został za nieortodoksyjną religię Indii. Powszechnie uchodzi za religię niwelacji ludzkiego cierpienia.

Ekspansja buddyzmu to konsekwencja misyjnego charakteru tej religii. Tradycja przypisuje Buddzie zlecenie wszystkim, którzy wstąpili na ścieżkę tej religii, mandatu misyjnego. Buddyzm jest pierwszą poprzedzającą chrześcijaństwo o kilka wieków religią misyjną, a zatem również religią uniwersalistyczną.

Buddyzm dzieli się na dwa kierunki: buddyzm therawady (hinajany), czyli „małego wozu” oraz buddyzm mahajany – „dużego wozu”. W therawadzie silnie rozwinął się monastycyzm, natomiast w mahajanie uwidacznia się równy udział wszystkich ludzi (a nie przede wszystkim mnichów, jak w therawadzie) na drodze do oświecenia. W VII wieku wyodrębnił się buddyzm wadźrajany. Buddyzm therawady dominuje dziś w Sri Lance, Tajlandii, Kambodży, Birmie i Laosie. Buddyzm mahajany występuje natomiast w Chinach, Mongolii, Wietnamie, Korei i Japonii. Wadźrajana obecna jest w Tybecie jako lamaizm, czyli buddyzm tybetański. W 2001 roku około 10% ludności całej Azji przyznawało się do buddyzmu. Ponad 90% mieszkańców państw takich jak: Tajlandia, Kambodża, Mongolia, Birma, a 75% państwa Bhutan – to buddyści. Ośrodkami kultu buddyjskiego są miejsca w Nepalu i Indiach związane z życiem Buddy. Najważniejszym jest

drzewo w Bodhi Gaja w Nepalu, gdzie Budda dostąpił oświecenia oraz „wprawił w ruch koło prawa”, odkrywając zasadę przyczynowości i skutku odnoszącą się wprost do cierpienia wszechobecnego w ludzkim życiu. W Indiach znajdują się liczne stupy, w których przechowywane są relikwie – doczesne szczątki Buddy.

Na początku lat 70. XX wieku największe społeczności buddyjskie zamieszkiwały w Tybecie oraz w Kambodży (85% mieszkańców), Laosie (65%) i Nepalu (50%). W tych samych latach, w wyniku procesu laicyzacji, buddyzm stał się „oficjalnie nieobecny” w Mongolii. Obecnie religia ta dynamicznie rozwija się w Japonii.

W latach 60-tych XX wieku w Indiach było mniej niż 1% buddystów na ogólną liczbę mieszkańców państwa. Niewielkie diaspory wyznawców Buddy występują w Indonezji, na Filipinach i w Malezji, a także na południu Syberii, na terenach byłego Związku Radzieckiego. Buddystami są tam Kałmucy, Ujgurzy i Buriaci. Wzrost liczby buddystów w Indiach, w porównaniu z okresem bezpośrednio po uzyskaniu suwerenności przez to państwo, wiązał się ze społecznym ruchem na rzecz przywrócenia statusu obywatelskiego oraz religijnego bezkastowcom, czyli „niedotykalnym”, których M.K. Gandhi nazywał „dziećmi Bożymi”. Mimo zniesienia systemu kastowego w Indiach wciąż funkcjonuje on w ramach prawa zwyczajowego.

Inne religie Azji

Inną nieortodoksyjną religią Indii jest dżinizm, który powstał w tym samym okresie co buddyzm – w VI wieku przed Chrystusem. Obecnie około 0,5-1% mieszkańców Indii przyznaje się do wyznawania dżinizmu. Praktykujący tę religię żyją głównie w północno-wschodnich stanach Indii. Dżinistów spotkać można ponadto w Bangladeszu, Pakistanie, Birmie, Singapurze i Sri Lance.

W wyniku fuzji elementów hinduizmu i islamu powstał sikhizm. Do tego systemu wierzeń przyznaje się w Indiach około 2,5% mieszkańców. Żyją oni przede wszystkim w północno-zachodnich stanach tego państwa. Najważniejszym ośrodkiem kultu sikhów jest ich Złota Świątynia w Armistarze.

Większość ludów, narodów i plemion Azji to wyznawcy religii, które omówione zostały wyżej. W religioznawstwie zwykło się określać je jako religie Dalekiego Wschodu. Powstały one i rozwinęły się w religiotwórczym centrum wschodnioazjatyckim; są nimi: konfucjanizm, taoizm oraz tzw. buddyzm chiński (stanowiące tzw. chiński uniwersyzm), szintoizm oraz różne odłamy buddyzmu japońskiego. Religiami Dalekiego

Wschodu są nadto te, które zrodziły się w dwóch centrach religio-genetycznych w Indiach: hinduizm, buddyzm, dżinizm oraz sikhizm. Islam zaznaczający liczną i dynamiczną obecność w wielu regionach Azji nie jest określany jako religia Dalekiego Wschodu. Przynależy mu określenie religii Bliskiego Wschodu. Podobnie religią Dalekiego Wschodu nie jest judaizm, a także uniwersalistyczne chrześcijaństwo.

Większość ludów Azji to wyznawcy wskazanych religii. Spotyka się dziś w Azji również rozproszone, nieliczne ludy pierwotne, które wyznają religie tradycyjne. Wierzenia pierwotne występują u tzw. ludów „wyizolowanych”, ponadto u ludów Indonezji oraz ludów syberyjskich. Ludem „wyizolowanym” są Andamanie, którzy zamieszkują Andamany, terytorium związkowe Indii w północno-wschodniej części Oceanu Indyjskiego między Zatoką Bengalską a Morzem Andamańskim. W 1978 roku lud ten liczył około 1 tys. osób. Kolejnym ludem „wyizolowanym” są Aetowie (lub Aeta), stanowiący rdzenną ludność Filipin. Zamieszkują północne i środkowe wyspy archipelagu. Liczą około 40 tys. osób. Ajnowie (lud Ajnu) to rdzenna ludność wyspy Hokkaido w Japonii, w przeszłości także południowego Sachalinu, Kuryli, północno-wschodniej części Honsiu w północnej Japonii. Jest to lud „wyizolowany” o niestalonym pochodzeniu. Na początku XX wieku żyło 18 tys. Ajnów, w połowie XX wieku – około 100 etnicznych Ajnów. Północną Malezję i południową Tajlandię zamieszkują Semangowie. Lud ten w 1985 roku liczył około 6 tys. osób. Uważany jest przez etnologów za jeden z najpierwotniejszych ludów świata⁶.

Kolejna grupa ludów azjatyckich wyznająca religie pierwotne zamieszkuje Indonezję. Z wierzeniami tymi utożsamia się 5% mieszkańców państwa. Przed ekspansją islamu (78% ludności Indonezji to muzułmanie) i chrześcijaństwa (11% Indonezyjczyków to chrześcijanie) wszyscy mieszkańcy Indonezji byli wyznawcami religii pierwotnych. W II połowie XX wieku w państwie tym żyło około 900 ludów.

Wierzenia pierwotne wciąż są żywe wśród ludów syberyjskich. Syberię oraz stopy środkowoazjatyckie zamieszkują przede wszystkim: ludy starosyberyjskie (na północnym wschodzie), ludy altajskie (w tej grupie – ludy turkmeńskie, mongolskie i tunguskie) oraz ludy ugrofińskie. Cechą charakterystyczną religii rodzimych Syberii jest szamanizm. Począwszy od XVIII wieku na Syberię zaczęło przenikać prawosławie, a następnie lamaizm (od Buriatów). Obie religie odcisnęły ślad na późniejszych wierzeniach pierwotnych syberyjskich „szama-

⁶ T. Chodziło i in., *Azja. I. Religie pozachrześcijańskie*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 1193-1197.

nistów". Na początku XX wieku niemal wszystkie ludy Syberii wyznawały formalnie prawosławie, ale praktyki szamańskie były nadal często wykonywane. Pomimo walki z religią w Związku Radzieckim potajemne obrzędy i misteria szamańskie organizowano jeszcze w latach II wojny światowej. Dziś zauważyć można na Syberii powrót do praktyk religii pierwotnych.

W Azji powstała religia o charakterze synkretycznym – bahaizm. To ugrupowanie religijne zainicjowane zostało przez Baha Allacha w połowie XIX wieku w Bagdadzie w Iraku. W 1921 roku religia ta uformowała ruch na rzecz utworzenia nowej religii ludzkości, łączącej – według jej opinii oraz intencji – wszystkie pozytywne elementy istniejących na świecie wyznań. W pierwszej fazie istnienia bahaizm uzależniony był od islamu szyickiego. Główna świątynia bahaistów oraz światowe centrum administracyjne wyznania znajduje się w Akce koło Hajfy w Izraelu. Inną ważną świątynią azjatyckich bahaistów jest świątynia w Aszchabadzie w Turkmenistanie. Bardzo liczne grupy wyznawców proroka Baha Allacha występują w Iranie. Najbardziej dynamicznie bahaizm rozwija się w Stanach Zjednoczonych⁷.

Według bahaizmu wszystkie religie założone i propagowane przez wysłanników bożych: Krysznę, Buddę, Zaratusztrę, proroków religii biblijnego Izraela, Jezusa Chrystusa, Mahometa – powinny dążyć do coraz większego zharmonizowania. Najwyższą rangę ma jednak objawienie, które otrzymał założyciel bahaizmu. Religia ta głosi powszechne braterstwo oraz przekonuje o konieczności rozbudzenia w sobie poczucia wspólnoty ludzkiej. Dziś misją każdej religii osobno i wszystkich razem, a w przyszłości – jednej religii ludzkości jest łączenie ludzi, a nie ich dzielenie. Zjednoczenie religii służyć ma ostatecznie zbliżeniu narodów świata do siebie. Wyznawcy bahaizmu głoszą konieczność zaprowadzenia ogólnoświatowego pokoju ze względu na jedność rodzaju ludzkiego. Na początku XXI wieku łącznie na świecie miało żyć 2 mln wyznawców bahaizmu.

Podsumowanie

Azja charakteryzuje się bogactwem tradycji religijnych. Pluralizm religijny idzie w parze z pluralizmem kulturowym. Historia wielkich religii świata: chrześcijaństwa, judaizmu, islamu, hinduizmu i buddyzmu na zawsze związana została z kontynentem azjatyckim. W Ziemi Świętej, położonej wszakże w Azji, a nie w Europie, powstała

⁷ S. Witek, *Bahaizm*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 1259-1260.

religia biblijnego Izraela, a następnie judaizm i chrześcijaństwo. Coraz bardziej dynamiczne religie Dalekiego Wschodu są atrakcyjnymi propozycjami religijności dla mieszkańców Zachodu. Religie Dalekiego Wschodu przeniknęły na Zachód, regulując życie milionów ludzi mieszkających w świecie cywilizacji łańcińskiej.

Bibliografia

- Avanzini F., *Religie Chin*, Kraków 2004.
- Banek K., *Historia religii. Religie niechrześcijańskie*, Kraków 2007.
- Danecki J., *Podstawowe wiadomości o islamie*, t. 1-2, Warszawa 1997 (wyd. 2, Warszawa 2007).
- La Maisonneuve D. de, *Judaizm*, Warszawa 2010.
- D'onza Chiodo M., *Buddyzm*, Kraków 2005.
- Eliade M., *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1-3, Warszawa 1988, (wyd. 2, Warszawa 2007).
- Imielski Z., *Sikhizm*, Kraków 2008.
- Kudelska M., *Hinduizm*, Kraków 2006.
- Mello A., *Judaizm*, Kraków 2002.
- Sakowicz E., *Dialog Kościoła z islamem według dokumentów soborowych i posoborowych (1963-1999)*, Warszawa 2000.
- Sakowicz E., *Indie*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997.
- Sakowicz E., *Pryncypia dialogu Kościoła katolickiego z religiami Dalekiego Wschodu i Indii w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II oraz dokumentów posoborowych*, Warszawa 2006.
- Scarabel A., *Islam*, Kraków 2004.
- Stietencoron H. von, *Hinduizm*, Warszawa 2010.
- Śliwka E. (red.), *Hinduizm (materiały z sesji naukowej)*, Pieniężno 1988.
- Śliwka E., Brześciński M. (red.), *Dni Buddyjskie (materiały z sesji naukowej)*, Pieniężno 1990.
- Wawrzyniak J. (red.), *Indie – Kościół – Salwatorianie. Z przeszłością ku przyszłości*, Kraków 2010.
- Zdanowski J., *Historia Arabii Wschodniej*, Wrocław 2008.
- Zdanowski J., *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010.
- Zwoliński A., *Na zachód od Gangesu*, Kraków 1998.
- Zwoliński A., *Wielkie religie Wschodu*, Kraków 2008.

* * *

Eugeniusz Sakowicz

**Religie Dalekiego Wschodu
na tle pluralizmu religijnego Azji****Streszczenie**

Azja jest kolebką wielkich tradycji religijnych, powstałych w historii i obecnych do dziś w dziejach świata oraz na terytorium, na którym kształtowały się religie plemienne. Wieloreligijność kontynentu oraz jego wielokulturowość sprawia, że w Azji spotykają się ze sobą niemal wszystkie główne religie. Dlatego Azja jest nazywana przestrzenią pluralizmu religijnego. Judaizm, chrześcijaństwo, islam, buddyzm, hinduizm, szintoizm, sikhizm, bahaizm i ich twórcy, prorocy oraz święci głosili całemu światu, że istnieje Absolutne Dobro. Niniejszy artykuł nakreśla podstawowe informacje o systemach religijnych, które swój początek wzięły w Azji. Omówione zostały główne kierunki religijności ludów azjatyckich oraz miejsca święte i pielgrzymkowe.

Słowa kluczowe: Azja, pluralizm religijny, historia

Eugeniusz Sakowicz

**The Religions of the Far East
against the Religious Pluralism of Asia****Abstract**

Asia is a birthplace to great religious traditions that have been created in the past and present – until today in the history of the world as well as in the territory where tribal religions formed. The multi-religiousness of the continent as well as its multi-culture – both cause the fact that in Asia, almost all main religions meet one another. Therefore, Asia is referred to as the space of religious pluralism. Judaism, Christianity, Islam, Buddhism, Hinduism, Shintoism, Sikhism, Baha'ism – and their all creators, prophets and saints – all preached to the whole world that there exists the Absolute Good. The present article sketches basic information on religious systems which originated in Asia. It also describes the main courses of the religiousness of the Asian peoples as well as the saint places and pilgrimage directions.

Key words: Asia, religious pluralism, history